

MAŁGORZATA ABASSY

„INTELIGENCJA NA ZGLISZCZACH OJCZYZNY”.
MODEL BADAWCZY SYSTEMU
DLA KONSERWATYWNEGO DYSKURSU
O TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ W ROSJI
W LATACH 90. XX WIEKU

TRANSFORMACJA SYSTEMOWA: RAMY POJĘCIA

Podjęcie refleksji nad transformacją systemową wymaga dookreślenia ram semantycznych badanego zjawiska. Według najbardziej ogólnej definicji system to układ elementów oraz ich wzajemnych zależności (Bertalanffy; Laszo; Mazur, „Pojęcie systemu”; Sadowski; Kossecki, *Cybernetyczna analiza*; Lubański). Każdy system jest zjawiskiem dynamicznym, podczas gdy modele systemów tworzone dla potrzeb badawczych mają charakter statyczny. Ogranicza to w dużej mierze możliwości bezpośredniego przekładania obserwowanych zjawisk na model czy też wykorzystanie modelu do szczegółowego opisu procesów zachodzących w czasie rzeczywistym. Niemniej jednak, stworzenie modelu badawczego poprzez wyodrębnienie elementów, które w danym przypadku traktuje się jako system, oraz wskazanie głównych typów zachodzących między nimi zależności, pozwala na wysnucie wniosków uogólniających oraz prognozowanie dalszych zmian. Model może posłużyć również jako narzędzie badawcze dla innych systemów, złożonych z podobnych elementów. Rozpoznanie głównych ele-

Dr hab. MAŁGORZATA ABASSY, prof. UJ – Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Instytut Rosji i Europy Wschodniej; adres do korespondencji: ul. Reymonta 4, p. 113, 30-059 Kraków; e-mail: malgorzata.abassy@uj.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9294-6156>.

MAŁGORZATA ABASSY, PhD habil., Associate Professor – Jagiellonian University in Kraków, Faculty of International and Political Studies, Institute of Russian and East European Studies; correspondence address: ul. Reymonta 4, p. 113, 30-059 Kraków; e-mail: malgorzata.abassy@uj.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9294-6156>.

mentów systemu, ich zależności i funkcji pozwoli skonstruować model, który będzie można skonfrontować z innymi dyskursami o transformacji systemowej, zawierającymi te same elementy, lecz przypisującymi im inne miejsce, a co za tym idzie – odmienne funkcje w systemie.

Transformacja systemowa to zmiany zaobserwowane na linii czasu między dwoma wybranymi punktami. W przypadku badanego zjawiska: Rosji lat 90. XX wieku za cezurę czasową przyjmujemy rok 1989, domykający okres „pierestrojki” oraz rok 1999, gdy Borys Jelcyn złożył rezygnację ze stanowiska prezydenta.

System działa w określonym otoczeniu, z którym wchodzi w sprzężenia zwrotne (Dąbrowski; Kossecki, *Cybernetyka kultury*; Wiener). Docierające spoza granic systemu informacje wymagają przetworzenia oraz wygenerowania reakcji, by wywierać wpływ na środowisko, w którym dany system funkcjonuje. Działania te są konieczne do zachowania równowagi funkcjonalnej czyli takiego stanu, w którym system zachowuje autonomię (Mazur, *Cybernetyczna teoria*). Konieczność wywierania wpływu na otoczenie manifestuje się właśnie w postaci generowanego dyskursu – określonego zestawu pojęć i informacji, które mają oddziaływać na inne systemy (Briukow i Geller; Wiener; Gerovitch).

MODEL SYSTEMU: CEL I HIPOTEZY BADAWCZE

Na potrzeby niniejszego opracowania model systemu budujemy na podstawie treści monografii *Интеллигенция на пенелище родной страны* [*Intelligentsiya na pepelishche rodnoy strany*] [Inteligencja na zgłiszczach ojczyzny¹] Siergieja Kara-Murzy (por. Abassy, „Współczesna inteligencja” 105-107). Tekst został wybrany jako reprezentatywny ze względu na eksponowane przez autora zjawisko – inteligencję rosyjską, która stanowi siłę napędową zmian w każdym systemie ze względu na jego kontestowanie. Poszukując swojego miejsca wobec państwa, społeczeństwa, społeczności Zachodu, rodzimych wartości kultury, inteligencja dookreśla najważniejsze elementy systemu, a jednocześnie warunkuje jego dynamikę.

Na konstruowany w niniejszym artykule system składają się elementy wyodrębnione przez Siergieja Kara-Murzę jako tytuły poszczególnych rozdziałów jego książki: prawo (28-39), moralność (41-57), życie umysłowe (58-67), gospodarka (68-80), kultura (81-100). Celem zmiany systemu są, według autora publi-

¹ Tłumaczenia z języka rosyjskiego, jeśli nie zaznaczono inaczej, Małgorzata Abassy (M.A.).

kacji, wolność i demokracja, sugerowane w tytule rozdziału o postulacie pierwszym – dać wolność człowiekowi radzieckiemu i wprowadzić porządek demokratyczny poprzez rewolucję (Kara-Murza 30-10). Jego realizacja, równoznaczna z odrodzeniem Rosji, miałyby się dokonać poprzez destrukcję systemu opartego na ideologii komunistycznej (postulat drugi). Rewolucja traktowana jest jako symboliczne narzędzie zmiany. Szczególną uwagę poświęcamy inteligencji jako agentowi transformującemu system w kierunku jego większej spójności bądź dezintegracji. W obydwu przypadkach zauważamy meta-narrację, wyrażającą się w pytaniu o misję rosyjskiej inteligencji, zadawanych od początków jej zaistnienia. Inteligencja jako siła napędowa nowej rewolucji nie jest *a priori* zdefiniowana jako czynnik destrukcyjny bądź twórczy. Niemniej jednak, sam tytuł monografii powoduje skojarzenia z rewolucją bolszewicką, która ideowo została zasilona przez myśl rosyjskiej inteligencji demokratycznej drugiej połowy XIX wieku i – jak trafnie zauważył Walerij Murawjow – jeden z autorów zbioru artykułów o rosyjskiej inteligencji przełomu XIX/XX wieku, przyczyniła się do zniszczenia Rosji:

I oto inteligencja powróciła do swego ludu nie z wodą życia, lecz z wodą śmierci. Napoiła nią lud, a on zniweczył Rosję. Tym samym jednak zniszczył inteligencję. (...) Od tej pory inteligencja przestała istnieć. Jej dusza wywietrzała, poszła z dymem spalonych miast, wyciekła z krwią męczenników i wsiąkła w ziemię niczyją. (165)

„Zgliszczą ojczyzny” stanowią semantyczną paralelę z „dymem spalonych miast”. W epilogu znajduje się potwierdzenie roli inteligencji jako tej, która nadaje dynamikę zachodzącym procesom, wprawia w ruch elementy dotychczas statyczne: „Cóż zatem inteligencja ma robić? To nie ona rozpałała ognisko – ona jedynie „wyraziła”, dała podpalaczom język, znalazła słowa” (Kara-Murza 1). Autor słów, Lew Anninski, usprawiedliwia inteligencję przekonując, że to nie ona była bezpośrednią sprawczynią „pożaru”. Z perspektywy Kara-Murzy i jego zwolenników jednak dostarczenie środków wyrazu jest równoznaczne z działaniem. W tym przypadku słowo zostaje utożsamione z czynem, zaś sprawczość inteligencji nie budzi wątpliwości.

Analiza konserwatywnego dyskursu dotyczącego transformacji systemowej, dokonującej się w Rosji lat 90. XX wieku, pozwoli wskazać na te elementy systemu, które wymagają wzmocnienia, by zapewnić systemowi stabilizację umożliwiającą przejście do kolejnego etapu rozwoju drogi ewolucji zamiast rewolucji. Wysznułe wnioski dostarczą przesłanek do podjęcia szerszej zakrojonych badań na temat roli rosyjskiej inteligencji w przekształcaniu systemu poprzez tworzenie dyskursu.

WŁAŚCIWOŚCI ELEMENTÓW SYSTEMU W UJĘCIU SIERGIEJA KARA-MURZY

Transformacja systemu, zwana rewolucją, miała się dokonać poprzez demontaż elementów i zależności charakteryzujących system komunistyczny. Destrukcji podlegały zatem kolejno: kolektywny model życia społecznego, państwo jako byt polityczny, struktury cywilizacji – pod którym to określeniem Kara-Murza rozumie zespół wartości konstytuujący fundament manifestowanych zjawisk. Zachodzące procesy skutkowały podziałem społeczeństwa oraz zniszczeniem tożsamości (*разрушение самосознания* [*razrusheniye samosoznaniya*]; Kara-Murza 22). Ostatecznym ich rezultatem było wykreowanie obrazu rosyjskiego społeczeństwa jako „mutanta ludzkości” (Kara-Murza 25). Dyskurs opisujący demontaż zastanego systemu, by stworzyć przestrzeń dla tworzenia nowych struktur prowadzony jest w taki sposób, że jego odbiorca przyjmuje postawę sceptyczną wobec inicjatorów i wykonawców dzieła przebudowy: rozpoczęta destrukcja doprowadziła do wykreowania fałszywego obrazu Rosji jako przykładu „zmutowanego” typu antropologicznego. Ostatecznym celem takiego zabiegu jest, w ujęciu Kara-Murzy, fizyczne unicestwienie określonego typu kultury:

Nie chodzi o walkę z komunizmem, ale o zniszczenie tych kodów i symboli, które określają kulturowy genotyp narodu rosyjskiego (i większości innych narodów ZSRR). To jest zniszczenie cywilizacji, całego rosyjskiego kosmosu. Jest to kulturowe ludobójstwo złożonego systemu wielu narodów, które najprawdopodobniej przekształci się w zwykłe ludobójstwo. (...) Jesteśmy świadkami bezprecedensowego projektu inżynieryjno-ideologicznego – sztucznego zastąpienia podświadomych norm religijnych ogromnego narodu. Jest to dywersja kulturowa ogromnej niszczycielskiej siły. (27)

Główne elementy nowego systemu to prawo, moralność, życie umysłowe, gospodarka. W postulacie trzecim Kara-Murza stwierdza, że misją rewolucji jest zbudowanie w Rosji państwa prawa (28). Idea zostaje zakwestionowana jako z gruntu fałszywa, dlatego że niemożliwe jest wyłonienie struktur prawnych z chaosu i bezprawia, a taki właśnie kontekst tworzą rosyjscy reformatorzy:

Przede wszystkim manipulacja pojęciem prawa i bezprawia, niejednoznaczność ofiary. To właśnie w takim konfrontacyjnym kontekście w świadomości społecznej zaszczerpił się mit, że rewolucja ma na celu zbudowanie państwa opartego na rządach prawa – w przeciwieństwie do naszej pozbawionej praw przeszłości. Absurdalność tego hasła jest po prostu rażąca i można by mu przyklasnąć dopiero w momencie ogólnonarodowej państwowości, która może jedynie chronić jakiegokolwiek prawo. W czasie

rewolucji nie może być mowy o prawie – o wszystkim decyduje rewolucyjne zamienienie umysłów. Mówiono o przejściu do państwa prawa a jednocześnie głoszono rewolucję, czyli niszczone wszystkie struktury. (Kara-Murza 29)

W czwartym postulacie: celem rewolucji w Rosji jest ustanowienie wysokich standardów moralnych (Kara-Murza 41) przedmiotem refleksji jest moralność jako element systemu. W tym przypadku również zostaje ona zakwestionowana jako pojęcie wypaczone u podstaw. Autor odwołuje się do sakralizacji zjawisk ze swojej natury świeckich oraz wykorzystania retoryki i symboliki religijnej, by nadawać im znaczenie. Sięga do myśli filozofa Siemiona Franka, jednego z autorów tomu *Drogowskazy*, który w *Etyce nihilizmu* pisał o relatywizmie wartości, instrumentalnym ich traktowaniu oraz wyjąłowieniu twórczym jednostki czerpiącej inspirację do działań ze sfery wartości kreowanych na potrzeby chwili (Frank 150-184). Według Kara-Murzy, inteligent-liberał czasów pierestrojki jest oderwany od realnej rzeczywistości, ponieważ podąża za ideałem istniejącym wyłącznie w jego przestrzeni aksjologicznej, zaś jego celem jest podporządkowanie świata własnej wizji – jest typem „wojującego mnicha” (41-42). Rola „religijnego ideału” pełni w tym przypadku własność prywatna jako cel sam w sobie:

W krucjacie przeciwko wszystkim kościołom, które nie uznają własności prywatnej za absolut i cel sam w sobie, intelektualści z telewizji przez siedem lat niszczą te obrazy, które zostały uświęcone w umysłach narodu. Robią to z ironią, która w żaden sposób nie może być usprawiedliwiona pragmatycznym celem politycznym, ale która wznosi się na poziom nietzscheańskiej negacji. (42)

W postulacie piątym: rewolucja oznacza przejście do wyższych intelektualnych standardów życia społecznego (Kara-Murza 58-67) przedmiotem analizy jest zmiana składu osobowego elit, które tworzą koncepcje państwa i jego polityki:

Jednym z błogosławieństw, którymi uwiodły nas słodko brzmiące syreny pierestrojki, była „intelektualizacja” życia publicznego. Epitety „inteligentny”, „kompetentny”, „naukowy” stały się najwyższą pochwałą. (...) Akademicy byli mocno ugruntowani na politycznej mównicy – Primakow został zastąpiony przez Velichowa, Sacharow przez Lichaczewa, i tak dalej. Następnie zostali oni zastąpieni przez „kompetentnych” doktorów, takich jak Jawliński i Szachraj, ale to niewiele pomogło sprawie. Sojusz socjologów (takich jak G. Popow i T. Zaslawska), ideologów partyjnych (takich jak G. Burbulis i A. Jakowlew) i przyrodników (takich jak A. Muraszow i S. Kowaliow) rozwinął zupełnie bezprecedensowy styl debaty politycznej. (58)

W tym przypadku dezintegracja również została zainicjowana rozbiem spójności między treściami dyskursu o zjawiskach społecznych i politycznych, a ich odpowiednikami w rzeczywistości. Dostęp do środków masowego przekazu, a w konsekwencji możliwość rozpowszechniania nowych treści, nieprzystających do obserwowanych faktów, dał nowym elitom możliwość wywierania wpływu na sposób myślenia społeczeństwa, a jednocześnie spowodował wewnętrzny rozdźwięk. Tocząca się debata polityczna: „Dzięki potężnym mediom została narzucona świadomości społecznej i stała się narzędziem do zniszczenia tej świadomości, jej schizofrenii” (Kara-Murza 58).

Kolejny element systemu opisywany w monografii to gospodarka, ujęta jako postulat szósty: celem rewolucji jest zbudowanie efektywnej gospodarki na miejscu wadliwego systemu gospodarki planowej (Kara-Murza 68-80). Jego semantyka w ujęciu inteligencji jest przez Kara-Murzę precyzowana w świetle pojmowania własności, istoty człowieczeństwa i bogactwa. Argumentacja autora *Inteligencji na zgliszczach* wpisuje się w tradycyjny, słowianofilski dyskurs o immanentnej „wspólnotowości” rosyjskiego narodu.

Większość ludności, niezależnie od powierzchownych deklaracji ideologicznych, nadal zachowuje ideę osoby nieodłącznie związaną z psychologią wspólnotową, jest oddana egalitarnemu ideałowi i czuje się pewnie tylko w pewnych strukturach solidarnych. (Kara-Murza 74)

Proponowany przez architektów przebudowy ekonomicznej model zakłada atomizację społeczeństwa, co z kolei pociąga za sobą przekonanie, że jednostka powinna posiadać środki i narzędzia, by chronić siebie. Sięgając do retoryki czasów radzieckich, w której słowa jak „walka”, „mobilizacja” były powszechne, Kara-Murza pokazuje w jaki sposób są one stosowane w nowych kontekstach, by wewnętrznie rozbijać społeczeństwo zamiast jednoczyć je wokół wspólnego celu:

Język, niezależnie od woli polityków, odzwierciedla wyobrażenie ludzi o konkretnym zjawisku. W okresie radzieckim słowo „bitwa” często pojawiała się w naszym języku. Jak demokraci się z tego naśmiewali. Tymczasem zawsze była to walka o coś dobrego (o chleb, o zdrowie, o umiejętność czytania i pisanie) we wrogich człowiekowi warunkach. I w tej bitwie nasze społeczeństwo zostało przedstawione jako jedna całość – rodzina, artel, wspólnota. Co dominuje w naszym języku dzisiaj, po zwycięstwie demokratów? Słowa „ochrona socjalna” i „niepewność społeczna”. Okazuje się, że powstało społeczeństwo, w którym pilnie należy chronić osoby starsze, dzieci, nauczycieli, funkcjonariuszy – prawie wszystkich! Przed kim? (74)

Kulturowy model wspólnoty warunkuje pojmowanie własności: jednostka rezygnuje z rozluźnienia więzi społecznych, zachowuje lojalność grupową w zamian

za ochronę i poczucie bezpieczeństwa, które daje świadomość, że jest się częścią większej całości. Proponowany zatowizowany model gospodarki rynkowej jest, według Kara-Murzy, sprzeczny z głęboko zakorzenionymi w świadomości kulturowej mechanizmami zależności między jednostką a grupą oraz sposobami formułowania celów.

Celem transformacji wymienionych wyżej elementów systemu miał być rozkwit rosyjskiej kultury – zgodnie z postulatem siódmym (Kara-Murza 81-100). W świetle analizy systemowej interpretujemy go jako zmianę stanu systemu. Dyskurs, prezentowany przez Kara-Murzę uświadamia jego odbiorcom, że wdrażane działania miały charakter *wyłącznie* destrukcyjny. Narzędziem dezintegracji stała się prozachodnia część rosyjskiej inteligencji, zaś działającymi mechanizmami – idee zaczerpnięte z przestrzeni kultury Zachodu oraz prezentowane społeczeństwu jako rozbudowane postulaty zmian. Na ich podstawie tworzono koncepcje i plany reform.

WOLNOŚĆ I DEMOKRACJA JAKO WARTOŚCI INTELIGENCJI

Kara-Murza wyodrębnił grupę ludzi, którzy stanęli na czele przemian epoki Jelcyńskiej i ukierunkowali ją na radykalne zmiany:

Nośnikami radykalnych idei pierestrojki prowadzących do nawiązania stosunków rynkowych są głównie przedstawiciele młodej inteligencji technicznej i inżynieryjno-ekonomicznej, studenci, młodzi pracownicy administracji oraz pracownicy nauki i kultury. (2)

Ze względu na swoje miejsce w strukturze społecznej, nie wzięli oni pod uwagę potrzeb i interesów społeczeństwa jako całości. Autor monografii utożsamia ich umownie z „lewicą”, dokonując jednak redefinicji pojęcia: to ci, którzy prowadzą naród ku szczęśliwej przyszłości jednak rozumianej na sposób inteligencji. Jest to cecha, którą inteligencja prezentowała od zarania swojego istnienia, podejmując próby poprawy bytu społeczeństwa opierając się na wartości ważne dla samej inteligencji (Diec; Abassy, „Dylemat”). Kara-Murza zarzuca liderom pierestrojki po pierwsze – niedoprecyzowanie pojęcia i zakresu przemian, po drugie – bezrefleksyjne przyjęcie, w ślad za Michaiłem Gorbaczowem, słowa „rewolucja” dla inicjowanych procesów:

Pierestrojka to wieloznaczne, niezwykle pojemne słowo. Ale jeśli z wielu możliwych synonimów wybierzemy kluczowy, który najściślej wyraża jego istotę, to możemy powiedzieć tak: pierestrojka jest rewolucją. (...) Pod względem najgłębszej istoty, w kategoriach bolszewickiej zuchwałości, obecny kurs jest bezpośrednią kontynuacją wielkich osiągnięć rozpoczętych przez partię leninowską w dni Października 1917 roku. (Kara-Murza 2; por. Gorbaczev, „Rech’ pered”)

Nowa rewolucja, której wierność ślubowała inteligencja, składa się z kilku postulatów wzajemnie zależnych oraz sprzężnych z tradycjami inteligencji przełomu XIX i XX wieku. Kara-Murza wymienia wśród nich jako postulat pierwszy: Celem rewolucji jest danie wolności człowiekowi radzieckiemu i ustanowienie systemu demokratycznego. Zwraca również uwagę na to, że inteligencja epoki Gorbaczowa powtórzyła błąd, który wielokrotnie zarzucano też inteligencji rosyjskiej drugiej połowy XIX wieku: przystępowanie do działania na podstawie mglistego rozpoznania treści głoszonych haseł, bez wykonania koniecznego wysiłku intelektualnego przetworzenia idei i namysłu nad zakresem ich adaptowania do zastanych warunków.

Od razu zauważmy: pojęcia „wolności” i „demokracji” zostały przyjęte na wiarę, bez określenia ich znaczenia. Inteligencja odrzuciła filozofów, którzy przeżyli doświadczenie pierwszych rewolucji. (...) Oczywiście jest, że sens wolności jest złożony, zdeterminowany przez cały kontekst kulturowy. (...) W końcu absolutna wolność nie istnieje, w każdym społeczeństwie człowiek jest ograniczony strukturami, normami – są one po prostu różne w różnych kulturach. Ale te pytania nie pojawiły się – inteligencja dosłownie marzyła o wolności robaka, nieograniczonej żadnym szkieletem. (Kara-Murza 4)

WNIOSKI

Transformacja systemowa w dyskursie Kara-Murzy polega przede wszystkim na przekształceniu semantyki pojęć określających fundamentalne wartości. Definicje słów i fraz takich jak „prawo”, „państwo prawa”, „gospodarka” są tworzone poprzez konfrontowanie ich ze zjawiskami przypisywanymi, często fałszywie, przeszłości Rosji, lub też – poprzez dopełnianie ich znaczeń przymiotnikami: „rynkowa” – w przypadku gospodarki, „prawo” – dla dookreślenia państwa. Ich wewnętrzna sprzeczność wynika z tego, że człony frazy: rzeczownik i przymiotnik, pochodzą z dwóch różnych przestrzeni kulturowych, kształtowanych w czasie wielowiekowego rozwoju jako odpowiedź na procesy zachodzące wewnątrz świadomości. Semantyczne nasycenie słów stanowi odpowiednik

konkretnych zjawisk z obszaru życia społecznego, politycznego, religijnego, umysłowego. Próby wprowadzania znaczeń ukształtowanych wskutek diametralnie odmiennych uwarunkowań nieuchronnie powoduje rozbicie spójności systemu. A zatem, transformacja systemowa wymaga przede wszystkim głębokiego namysłu nad istotą pojęć, które proponuje się społeczeństwu jako drogowskazy dla wprowadzanych zmian. Systemem w tym przypadku nie są struktury: społeczeństwa, państwa, gospodarki, edukacji, prawa. Stanowią one raczej zjawisko wtórne wobec treści, których istotą są wartości. Rozpoznanie sensów, różnicowanie niuansów znaczeniowych słów, precyzyjne wyrażanie charakteru zjawiska oraz zrozumiały dla szerokich kręgów społecznych opis zachodzących zmian to zadanie dla inteligencji – zarówno w perspektywie jej społecznej misji, jako przewodników narodu, jak też z punktu widzenia łacińskiej etymologii słowa inteligencja – pojmowanie, rozumienie (Bańkowski 553-554). W dyskursie Kara-Murzy na temat transformacji systemowej w Rosji lat 90. XX wieku inteligencja przedstawiana jest jako ta grupa, która po raz kolejny zawiodła społeczeństwo, przynosząc ojczyźnie destrukcję. Zakwestionowaniu ulega przede wszystkim rewolucyjny charakter przemian, który jest wyłącznie krokiem ku destrukcji, a nie ku tworzeniu czy porządkowaniu treści.

System wyłaniający się z dyskursu Kara-Murzy to zbiór elementów bardzo luźno powiązanych ze sobą wskutek intencjonalnego działania rosyjskiej inteligencji określanego mianem „pieriestrojki” – rewolucyjnej przebudowy każdego aspektu otaczającej rzeczywistości. Rozluźnienie wcześniej istniejących zależności, rozpoznanych jako „system komunistyczny”, to proces spowodowany wprowadzeniem do przestrzeni znaczeń elementów kultury zachodniej: „wolność” i „demokracja”, oraz generowanych przez nie innych idei: „gospodarka rynkowa”, „własność prywatna”. Nie mając zakorzenienia w strukturze aksjologicznej rosyjskiej kultury, zaistniały one jako informacja, której system nie był w stanie przetworzyć i wygenerować reakcji wobec swojego otoczenia. W rezultacie zwiększał się poziom zaburzenia funkcjonalnej równowagi systemu, co odnotowano w wielu obszarach życia społecznego, politycznego i ekonomicznego. Zgodnie z zasadą zachowania autonomii systemów wcześniej czy później musiano dokonać wyboru: wyrazić zgodę na zniszczenie systemu poprzez całkowite zakwestionowanie jego tożsamości, bądź też zamknąć jego granice na napływ nowych informacji oraz wyeliminować z niego te, które jawią się jako niespójne z wcześniejszymi, tradycyjnymi – obce. W latach 20. XXI wieku możemy obserwować zamykanie się tego typu systemu, którego transformację opisywał Kara-Murza. Publicysta odnosił się do innych typów systemów jedynie marginalnie, wykorzystując je do potwierdzenia własnego punktu widzenia.

Z tego względu interesującą i badawczo owocną perspektywą jest namysł nad transformacją systemową krajów z kręgu kultury zachodniej, po roku 1989, oraz dotyczących jej dyskursów.

Dyskurs transformacji systemowej Kara-Murzy pozwolił zbudować model systemu, na podstawie którego jest możliwe prześledzenie niespójności, polegającej na rozluźnieniu zależności, między tożsamymi istotowo elementami systemu: wartościami. Druga warstwa analizy systemowej to słowa, które są nacechowane ambiwalencją. Pytanie o ich semantykę odsłania kierunek transformacji na podstawowym poziomie – ku wzrostowi równowagi funkcjonalnej systemu, bądź ku jej zaburzeniu. Paradoksalnie, system totalitarny jest systemem spójnym wewnątrznie, o wysokim stopniu homeostazy. Z tego właśnie względu może być atrakcyjny dla szerokich rzesz społeczeństwa w burzliwych czasach historycznych – jako przewidywalny, chociaż opresyjny.

Pytanie o rolę inteligencji sprowadza się do jej kompetencji w zakresie rozpoznania niuansów znaczeniowych, oddzielenia sprzecznych znaczeń oraz zbudowania takich modeli systemu, które wykażą potencjalne niebezpieczeństwa zderzenia sprzecznych wartości zanim dojdzie do realizacji postulatów w praktyce. W tym aspekcie model systemu, na którego podstawie można prognozować przebieg transformacji systemowej, ma funkcję diagnostyczną i prognostyczną. Przeprowadzona analiza pozwoliła dokonać opisu transformacji systemowej Rosji w latach 90. XX wieku na podstawie dyskursu proponowanego przez reprezentanta tradycyjnej, konserwatywnej rosyjskiej inteligencji. Dyskurs koncentruje się wokół ideowych przeciwników – inteligencji o proweniencji prozachodniej oraz wnoszonych przez nią wartości – liberalizmu i demokracji wraz z szerokim spektrum towarzyszących pojęć i zjawisk.

BIBLIOGRAFIA

- Abassy, Małgorzata. „Dylemat Rosja-Zachód. Typowe postawy inteligencji wobec ludu w XIX wieku”. *Slavia Orientalis*, t. 57, nr 1, 2008, ss. 23-46.
- Abassy, Małgorzata. „Współczesna inteligencja rosyjska wobec Zachodu: publicystyka Siergieja Kara-Murzy”. *Przeszłość we współczesnej narracji kulturowej: studia i szkice kulturoznawcze*, red. Piotr Biliński, Paweł Plichta, Wydawnictwo UJ, 2012, ss. 101-112.
- Bańkowski, Andrzej. *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN 2000.
- Bertalanffy, Ludwig von. *Ogólna teoria systemów*. Tłum. Ewa Woydyłło-Woźniak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Biriukow, Borys, i Geller Jefim. *Cybernetyka w naukach humanistycznych*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983.

- Dąbrowski, Ireneusz. *Mechanizmy sprzężeń zwrotnych a równowaga i dynamika systemu ekonomicznego*. Oficyna Wydawnicza SGH, 2016.
- Diec, Joachim. „Narod kak fetisz i antiteza russkoy intelligentsii”. *Inteligencja: tradycja i nowe czasy*, red. Hanna Kowalska-Stus, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001, ss. 63-71 [Diec, Joachim. „Народ как фетиш и антитеза русской интеллигенции”. *Inteligencja: tradycja i nowe czasy*, red. Hanna Kowalska-Stus, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001, ss. 63-71].
- Frank, Semen. „Etika nigilizma”. *Vekhi. Sbornik statey o russkoy intelligentsii*, 1909, ss. 150-184, imwerden.de/publ-1060.html. Dostęp 5.08.2022 [Франк, Семен. „Этика нигилизма”. Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции, 1909, ss. 150-184, imwerden.de/publ-1060.html. Dostęp 5.08.2022].
- Geyer, Felix, i Johannes van der Zouwen. *Sociocybernetics: Complexity, Autopoiesis, and Observation of Social Systems*. Greenwood Press, 2001.
- Gerovitch, Slava. *From Newspeak to Cyberspeak: A History of Soviet Cybernetics*. MIT Press, 2002.
- Gorbachev, Mikhail. „Rech' pered deputatami parlamentskoy assamblei Soveta Yevropy v Strasburge”, 6 iyulya 1989 [Горбачев, Михаил. „Речь перед депутатами парламентской ассамблеи Совета Европы в Страсбурге”, 6 июля 1989].
- Gorbachev, Mikhail. *Sobraniye sochineniy. Ves' mir*, t. 15, 2010, ss. 149-154 [Горбачев, Михаил. *Собрание сочинений. Весь мир*, 2010, t. 15, s. 149-154].
- Kara-Murza, Sergey. *Intelligentsiya na pepelishche rodnoy strany*. Bylina, 1996 [Капа-Мурза, Сергей. *Интеллигенция на пепелище родной страны*. БЫЛИНА, 1996].
- Kossecki, Józef. *Cybernetyczna analiza systemów i procesów społecznych*. Wydział Zarządzania i Administracji Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach, 1996.
- Kossecki, Józef. *Cybernetyka kultury*. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974.
- Kossecki, Józef. *Cybernetyka społeczna*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975.
- Lange, Oskar. *Wstęp do cybernetyki ekonomicznej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
- Laszlo, Erwin. *Systemowy obraz świata*. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978.
- Lubański, Mieczysław. „Człowiek, system, informacja”. *Studia Philosophiae Christianae*, t. 14, nr 2, 1978, ss. 101-144.
- Mazur, Marian. *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Mazur, Marian. „Pojęcie systemu i rygory jego stosowania”. *Postępy Cybernetyki*, nr 2, 1987, ss. 21-29.
- Murawjow, Walerij. „Zew plemienia”. *De profundis. Z głębokości. Zbiór rozpraw o rosyjskiej rewolucji*. Wstęp Michał Połtoracki, Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1988.
- Sadowski, Wadim. *Podstawy ogólnej teorii systemów. Analiza logiczno-metodologiczna*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.
- Wiener, Norbert. *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. Da Capo Press, 1988.

„INTELIGENCJA NA ZGLISZCZACH OJCZYZNY”
MODEL BADAWCZY SYSTEMU DLA KONSERWATYWNEGO DYSKURSU
O TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ W ROSJI
W LATACH 90. XX WIEKU

Streszczenie

Analiza dyskursu transformacji systemowej w latach 90. XX wieku w Rosji została przeprowadzona na podstawie tekstu źródłowego pt. *Inteligencja na zgliszczach ojczyzny* (1996) autorstwa konserwatywnego publicyście Siergieja Kara-Murzy. Rozważania rozpoczęto od doprecyzowania pojęcia systemu, jego części składowych, mechanizmu zachowania równowagi funkcjonalnej oraz ram czasowych transformacji. Opierając się na wnioskach z analizy dyskursu zbudowano model systemu, na podstawie którego jest możliwe prześledzenie niespójności, polegającej na rozluźnieniu zależności między fundamentalnymi systemu: wartościami. Druga warstwa analizy systemowej to słowa, które są nacechowane ambiwalencją. Pytanie o ich semantykę odsłania kierunek transformacji systemu – ku wzrostowi równowagi funkcjonalnej, bądź ku jej zaburzeniu. Pytanie o rolę inteligencji sprowadza się do jej kompetencji w zakresie rozpoznania niuansów znaczeniowych oraz zbudowania takich modeli systemu, które wykażą potencjalne niebezpieczeństwa zderzenia sprzecznych wartości zanim dojdzie do realizacji postulatów w praktyce. W tym aspekcie model systemu, według którego można prognozować przebieg transformacji systemowej, ma funkcję diagnostyczną i prognostyczną.

Słowa kluczowe: pierestrojka; transformacja systemowa; inteligencja; gospodarka rynkowa; Gorbaczow; rewolucja; demokracja

“INTELLIGENTSIA ON THE RUINS OF THE HOMELAND”:
SYSTEM RESEARCH MODEL FOR CONSERVATIVE DISCOURSE
ON SYSTEMIC TRANSFORMATION IN RUSSIA
IN THE 90’S OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary

The analysis of the discourse of systemic transformation in the 90s of the twentieth century in Russia was carried out on the basis of the source text entitled *Intelligence on the ruins of the homeland* (1996) by the conservative publicist Sergei Kara-Murza. The analysis began with the clarification of the concept of the system, its component parts, the mechanism of maintaining functional balance and the time frame of transformation. The conclusions of the analysis allowed us to build the model of the system. The model enables a researcher to trace the inconsistencies that consist in loosening the relationship between the fundamental parts of a system – values. The words that are characterized by ambivalence made the second layer of systemic analysis. The question of their semantics reveals the direction of transformation of the system – towards an increase in functional balance or towards its disturbance. The question about the role of intelligence boils down to its competence in recognizing the nuances of meaning and building such models of the system that will show the potential dangers of clashing values before the postulates are implemented in practice. In this aspect, the system model, on the basis of which the course of the system transformation can be forecasted, has a diagnostic and prognostic functions.

Keywords: *perestroika*; systemic transformation; intelligentsia; market economy; Gorbachev; revolution; democracy